

Előszó az elidegenedésről szóló tanulmányokhoz

Forczek Ákos 
PhD, egyetemi adjunktus (ELTE BTK),
forczek.akos@btk.elte.hu

DOI: <https://doi.org/10.54310/Elpis.2025.1.1>

2024 novemberében az ELTE BTK Filozófia Intézete kétnapos konferenciát szervezett „Marx és az elidegenedés elméletei: a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* 180 év távlatából” címmel.¹ A rendezvény célja az volt, hogy az ifjú Marx legmélyebb és hatástörténetileg is legjelentősebbnek bizonyult műve alapján képet alkossunk a marxi *Entfremdung*-fogalom jelentésspektusairól, valamint a *Párizsi kéziratokkal* összefüggésben kibontakozó, sokszínű – egykor nagyon gazdag, utóbb elszegényedő – elidegenéssdiskurzus történetéről, s egyúttal megvitassuk a fogalom társadalomfilozófiai aktualitásának (vagy irrelevanciájának) kérdését is.

A konferencia egyértelműen igazolta azt a sejtésünket, hogy ma ismét könnyebb megszólalni a témában: a diskurzus újabban jóval több belépési pontot kínál, mint például két évtizeddel ezelőtt. A szenvedés társadalmi dimenzióira fókuszáló elméletek új expanziójával – egyáltalán „a szenvedés szemantikáinak térhódításával”² – összhangban a ’80-as évek elején kimerülő, az ezredfordulóig egészen elavultnak tűnő elidegenésskutatás megint fölélénkült: különösen 2008 óta szembeötlően gyarapodik a vonatkozó szociológiai, pszichológiai és filozófiai irodalom. Az elidegenedés-, illetve eldologiasodáselméletek megalapozatlan (vagy annak ítélt) előfeltevéseit bíráló, a fő kategóriák revíziójára, tartalmi aktualizálására törekvő művek (mindenekelőtt Rahel Jaeggi és Axel Honneth írásai), valamint az utóbbiak vakfoltjaira rámutató elemzések (Christoph Henning, Andrew Feenberg, Konstantinos Kavoulakos, Rüdiger Dannemann és más kiváló szerzők munkái) egyre körütekintőbb vizsgálódásokra ösztönöznek. Ma nemcsak a hagyomány „esszencialista”, „perfekcionista”, „paternalista” stb. mintázataira vagyunk érzékenyebbek,³ hanem azoknak az olvasatoknak az elfogultságaira is, amelyek e mintázatokat ott is kimutatják, ahol valójában nyomuk sincs. Egyre jobban látjuk, hogy a *Párizsi kéziratokban* gyökeredző, illetve arra hivatkozó elidegenésskritikai tradíciót vélelmezett metafizikai ballasztjai miatt egyáltalában diszkreditáló, a közelmúltban még közkeletű argumentumok védhetetlenek – sőt már az is világosabb, honnan nyerték egykori meggyőző erejüket, minthogy a diskurzus konjunktúramozgásainak történetét időközben tudományszociológiai szempontból is tanulmányozták.

1 A konferencia szervezői Hollós Levente, Marosán Bence és Forczek Ákos voltak.

2 Lessenich – Schmid Noerr – Ziege 2025, 28.

3 Jaeggi 2005, 45–57.

Mindez persze nem azt jelenti, hogy a viták elcsendesedtek. Ellenkezőleg: úgy gondoljuk, hogy csak most alakulnak ki az igazán termékeny diszkusszió feltételei. S szívből reméljük, hogy ehhez a konferencián elhangzott előadások tanulmányváltozataiból összeállított tematikus blokkunk is hozzájárulhat valamelyest.

Gábor Enikő Marcel Proust monumentális regényfolyamában vizsgálja az elidegenedés jelenségkörét. Adorno és Benjamin munkásságára támaszkodva arra koncentrál, hogy *Az eltűnt idő nyomában* páratlanul aprólékos leírásai hogyan ábrázolják a modern társadalom patológiáit, az emberi érintkezések magántulajdonon alapuló logikáját és a polgári individuum szétesését. Bene Adrián tanulmányának középpontjában a sartre-i „egzisztencialista marxizmus” kulcsműve, *A dialektikus ész kritikája* áll. A szerző arra keresi a választ, hogy az emberi viszonyok „szerializációja” révén stabilizálódó „gyakorlati-tehetetlen” komplexumokkal szemben milyen emancipatorikus potenciált rejt a merőben más szerveződési elven nyugvó „csoport” – azaz arról kapunk képet, hogyan modellezi Sartre az elidegenedés elleni hatékony küzdelmet. Székely László élesen bírálja az általa „elidegenedésmitológiának” nevezett marxi koncepciót. Ésszerű alternatívaként a „lassalle-i utat” jelöli meg, azaz a polgári társadalom olyan demokratikus, dinamikus alakzata mellett érvel, amely a szociális piacgazdaság elvei alapján egyaránt munkálkodhat az anyagi, a kulturális és az erkölcsi jólét előmozdításán, s így mindinkább megközelítheti a társadalom tagjainak sokoldalú kibontakozását lehetővé tevő (pusztán regulatív eszmének tekintett) ideális állapotot. Szalai Miklós az 1980-as években zászlót bontó „amhersti iskolának” – egy Althusser nyomdokain járó, de a posztmodern gondolkodásra is fogékony marxista kollektívának – a bemutatására vállalkozik. Vizsgálódása fókuszában az amhersti iskola szocializmusképének olyan mozzanatai állnak, amelyek összebékíthetetlenek a *Párizsi kéziratok*ban tükröződő felfogással: mert bár az alkotói csoport tagjai osztály nélküli társadalomként definiálják a szocializmust, azt azonban nem gondolják, hogy megvalósításával az elidegenedés problémája is megoldódna. Tematikus blokkunk záró tanulmánya Mesterházi Miklós írása, amely a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* történetfilozófiai aspektusára – a marxi műnek a történetfilozófia „műfaji” sajátosságaiból adódó karaktervonásaira – összpontosít: arra, hogy a „profetikus történetírás” nem adhat receptet, fogalmi meggondolásai nem fordíthatók le intézményi logikákra; sokkal inkább az a rendeltetése, hogy (az utópiákra jellemző módon) valamiféle vezérfonalat nyújtson a „mit remélhetünk?” kérdésének gyakorlati megválaszolásában.

A tematikus blokkot két tanulmány és egy recenzió követi. Köszönettel tartozunk azoknak a kollégáknak, akik lektori véleményükkel segítették a munkánkat.

Bibliográfia

- Jaeggi, Rahel. 2005. *Entfremdung. Zur Aktualität eines sozialphilosophischen Problems*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Lessenich, Stephan – Eva-Maria Ziege – Gunzelin Schmid Noerr. 2025. „Naturverhältnisse und Sozialverhältnisse – Entfremdungsbeziehungen in gesellschaftlichen Konstellationen heute.” In *Wiedergänger Entfremdung. Zur Ambivalenz der Moderne*, szerk. Eva-Maria Ziege – Gunzelin Schmid Noerr, 11–32. Weinheim: Campus Verlag.